

Egy Tamási-novella szerkezete és üzenete

Az *Erdélyi csillagok* című elbeszélésről

POMOGÁTS BÉLA

Írói indulás és eszmekeresés

Tamási Áront hagyományosan a „novella költőjének” tekintik a kritika és az olvasóközönség, a vele foglalkozó irodalom novelláinak költői ihletését és erejét hangsúlyozza, s ezzel mintegy elkülöníti azoktól az elbeszélőktől, például Móricztól, Kosztolányitól, Dérytől, Kodolányitól, akik arányos rendben és szerkezetben alakították elbeszéléseiket. Igaz: ez a tulajdonság, tudniillik a narrációt átszövő költőiség már modern magyar írók elbeszélő művészetét is áthatotta, talán elég, ha egyfelől Gelléri Andor Endrére és Pap Károlyra, másfelől Nyíró Józsefre és Sütő Andrásra hivatkozom. A Tamási-novellát belső kompozíció nélküli formának szokás tekinteni, amelynél a személyes líra és az erőteljes költői nyelv helyettesíti a novellától hagyományosan elvárt drámai szerkezetet. Ez a nézet sorra jelentkezik kritikusaínál. „Írásainak egységét – mondja Babits Mihály – nem a művek szerkezete adta, hanem az író lírája. A virágcsokor egysége volt ez, s nem az épületé.” Németh László is a „virág” metaforájával teszi érzékletessé ítéletét, amelyet a Tamási-novellák költői természetéről és alakzatáról mondott. „Tamási – olvassuk – tele van különös székely emlékekkel, de nem vész el köztük, csak teliszórja velük meséje útját. Mint tékozló királyfi elszórt virágai maradnak ott, minden második-harmadik sorban egy-egy virág, az olvasó csodálkozik, de nem fárad bele.”

Mindez arra utal, hogy Tamási Áron a költői novella mestere. Első, 1925-ben megjelent *Lélekindulás* című kötetében közreadott elbeszéléseinek éppen az volt az újdonsága és evokatív ereje, hogy egy zárt világ, egy gondok között élő emberi közösség, egy hagyományait és emberségét a külső támadásokkal szemben mindig védelmező és megőrző népcsoport költészetét fedezte fel s tárta a magyar olvasó elé. Ennek a költészetnek egyszerre volt közösségi és személyes értelme, hiszen a kollektív érzések és vágyak mellett az író alapvető élményeiről: a szülőföld és a székely nép iránt érzett hűségéről és nosztalgiájáról is beszélt. A novelláknak mindenképpen ez a költészet volt a legfőbb művészi ereje, a messiás földön (az Egyesült Államokban) ideiglenes otthonát kereső író a szülőföld iránt táplált nosztalgiában találta meg írásainak érzelmi karakterét. Ám a költészet csillogó tündérleple mögött, ha rejtetten és vizsgálatra várón is, ott volt a szerkezet biztos konstrukciója, a cselekmény logikai váza, a motívumok és stílusesszók elrendezésében tetet öltő arányosság. Ha tetszik, „a virágcsokor egysége” mögött az „architektonikus egység”; az „épület” statikája és az „építész” szerkesztő hajlama, és mint a kifejezés, az alakítás mindegyik eszköze, ennek a konstrukciónak (mint a struktúra belső rendjének) is értelme, jelentése volt. Jelentése, amely az elbeszélés mondanivalóját fogalmazta meg, az író eszméire, világképére utalt. A novellák szerkezetének, kompozíciójának is (mondjuk így) „hírtérké”, kompozíciós szerepe volt: ha az elbeszélésekben alakot öltő írói eszmét, üzenetet keressük, ennek a kompozíciónak a tanulságait is figyelembe kell vennünk.

Nagy István: *Székely leányka*, olaj, vászon, 73,5 cm x 50 cm, 1913 (Magyar Nemzeti Galéria)

Ezúttal csupán egyetlen elbeszéléssel: az *Erdélyi csillagok* cíművel szeretnék foglalkozni, ez az elbeszélés volt különben az író 1929-ben megjelent (harmadik) könyvének címadó darabja. Témaválasztása és lírai kifejezőmódja következtében egyaránt kiemelkedik korának magyar elbeszélései közül. Tamási Áron annak az „erdélyi gondolatnak” a képviselője (és egyik megalapozója) volt, amely a három erdélyi nemzet és kultúra: a magyar, a román és a német (a szász és a sváb) együttműködésére szertette volna alapozni Erdély jövőjét. Ez a gondolkodás egy közös és kiegyen-

súlyozott „hármasszuverenitást” jelentett, amelyet különben sem a korábbi magyar, sem a későbbi román főhatóság nem kívánt elismerni, mi több, megfontolni sem. Holott egy ilyen, mondjuk a svájci államrendszer példáját, tehát a kantonális berendezkedést követő szerveződés elejét vehette volna az erdélyi nemzetek között nem egyszer tapasztalt súlyos ellentéteknek, és biztos berendezkedést adhatott volna a három történelmi nemzet által lakott országrésznek. Emellett enyhíthette volna az elmúlt évszázadok során folyamatosan tapasztalt magyar–román ellentéteket – a területért kibontakozó versengést, amelynek az évszázadok során igen sok áldozata volt, és amely a kelet-közép-európai régió történetét is igen kedvezőtlen módon befolyásolta. Az *Erdélyi csillagok* című elbeszélés az erdélyi magyarok és erdélyi románok között kialakult versengést és az ennek révén bekövetkező emberi tragédiát állítja a történet középpontjába: az együttélés lehetőségeiről és belső konfliktusairól, végkifejletét tekintve a bekövetkező emberi tragédiáról ad képet.

Az elbeszélés története két ifjú ember: egy székely leány és egy román csendőr kivirágzó szerelméről s ennek a szerelemnek az akadályairól, majd a fiatalok tragikus pusztulásáról szól. Megismerkednek a fiatalok, a román fiú meglátogatja a székely leányt, s éreznie kell a család és a barátok ellenséges érzületét. A fiatalok érzelmei azonban erősebbek, mint az őket körülvevő nemzetiségi gyűlölködés. Titokban összeházasodnak, nászéjszakájukon aztán a falusi legények rájuk gyűjtják a házat; mindkettő a lángokban lelik halálukat. Az író, mint megfigyelő és kommentáló személyesen is végigkíséri a történetet. Már az elbeszélés indításánál bizonyosságot szerezhetünk arról, hogy az író a maga személyes ügyének tekinti a kibontakozó történetet és ennek drámai természetét. Később a megfigyelő és kommentáló személyessége még erőteljesebbé válik, Tamási Áron mintegy jelképes jelentéssel ruházza fel a tragikus történetet: a székely leány és a román fiatalember szerelme az erdélyi nemzetek megbékélésének eszméjét emeli magasra, tragikus haláluk viszont arról tanúsodik, hogy ennek az eszmének milyen rettenetes előítéletekkel és gyűlölettel kell megküzdenie. Ide idézem az elbeszélés záró sorait, ezek a tragédiával találkozó író döbbenetét fejezik ki: „Ott állottam még megrendülve sokáig. Né-

tem a fehér takarót, és láttam alatta a két vértanú-embert, amint örök békeességben feküdtek. És amint a földnek, amelyen feküdtek, és az embereknek, akik e földön álltak, feketén hirdették az erdélyi gondolatot. Nem tudtam otthagyni őket, amíg nem hajnalodott. Akkor megindultam a derengő mezők felé, és mentemben azt a két csillagot néztem, amelyek mind a ketten szomorúan és különös szépen ragyogtak Erdély földje felett.”

Az epikai szerkezet elemei

Az *Erdélyi csillagok* szövegében jól elkülöníthetünk különböző epikus szerkezeti elemeket. Először magát a pusztá történetet, amely drámai szerkezetében és tragikus kifejeletében valójában a székely balladák rokon. (Például Kriza János gyűjtésében a Kádár Katával, Kallós Zoltán gyűjtésében „A két kápolna-virág”-típusúakkal, vagyis a Lázár és Erzsébet, a Fekete Ren Kata és a Kádár Kata című balladák. A klasszikus ballada szociális feszültsége itt természetesen nemzetiségi feszültséggé alakult át.) A népballada műfajának igen gazdag magyar szakirodalma van, mondjuk, Greguss Ágosttól Katona Imréig és tovább szinte minden néprajzkutató igen alaposan foglalkozott vele, és ennek a tudományos teljesítménynek elsőrendű helyét foglalta el a székely népballadák vizsgálata. Ezek szemlélete, drámaisága, kifejezőmódja Tamási Áron elbeszélésében is szemléletalakító és szerkezetformáló módon jelenik meg.

A novella második szerkezeti eleme a Szabédi László által talált módon „fortélyos párbeszédnek” nevezett narrációs eljárás szerint formálódott. Erről a narrációs megoldásról a kiváló erdélyi magyar nyelvész és irodalomtudós *Tamási novellái* című (1942-ben a kolozsvári Termés című folyóiratban közölt) tanulmányában a következők olvashatók: „Formája kérdés, tartalma titok; a találós kérdés feszülő nyugtalansága, a személyi magatartás kétarcúsága vibrál Tamási fortélyos párbeszédeiben. A hős egyszerre közeledik és tilt, vall magáról és távol tart magától, megnyilatkozik és ködben marad. A hódítók, a művészek s a kalandorok stílusa ez, a nagy szerelmeseké is, azoké, akik a magányt és a társat egyaránt nem bírják s egyaránt igénylik. Lényegében az ellenséges barátkozás vagy a barátságos ellenkezés Tamási fő ábrázolni valója; mindenesetre ebben a legnagyobb mester.” Ez a narrációs eljárás különösen az elbeszélés második részében, az író és a székely család, illetve a látogatóba érkező román fiú és a székely legények között mutatatható ki. Az itt található dialógusok világítják meg az elbeszélés szereplőinek viszonyát: az író és a székelyek közötti meghitt barátságot, illetve a román csendőr és a székely legények közötti idegenkedést, illetve ellenségeskedést. Ezt a „fortélyos párbeszédet” példázza a román csendőr és az író párbeszéde is.

Ebből a párbeszédéből idézek ide néhány mondatot:

– Mondja, vitéz úr, mi a véleménye a székelyekről?

– Verekedő nép és csúfolódó – mondta.

Kissé felingerelt, mert azt vártam volna, hogy több tisztelettel beszéljen az én népemről. Kötekedő hangon jegyeztem meg:

– De a székely leányokról jobb véleménye van, ugyé?

– Azokról a legkedvezőbb – fölényeskedett.

– Kedvező kedviben van – szólalt meg az én régi barátom, s láttam, hogy hegyesen nézett a katonára.

Kacagtam egyet, és lefordított tenyérrel intettem, mintha le akarnám fektetni a peckes szavakat.

– Hallották-e a vak ló történetét? – mondtam egy kanyarodással. – Azét a vak loét, amelyik Tündérországba vitte a királyfit, mert nem látta a kövér füvet a réten.

Stefan hegyezte a füleit, mert valami hátbatámadást gyanított.

– Az nem királyfi volt – mondta az egyik legény –, hanem cigány, mert nem jár más nemzetségek vak lovon soha.

– A mesében még döglött lovon is jártak, mert ott minden lehetséges – mondtam.

– Az a mese olyan, mint a mű életünk – szomorkodott a gazda, s térdére lógott a feje. Mert ebben a mű életünkben is minden lehetséges.”

Végül a novella harmadik szerkezeti eleme a személyesen is fellépő író töprengéseiben, önmagával folytatott „vitáiban” ölt alakot: Tamási Áron a kommentátor szerepét vállalja, egyszersmind saját előítéleteivel is megküzdi, olyan előítéletekkel, amelyek (magyarok és románok között) szinte folyamatosan megnehezítették, nem egyszer megakadályozták az értelmes és eredményes dialógust. A történet kezdetén,

(Fotó: Bakos Zoltán)

mint a székely lány és a román csendőr találkozásának, ismerkedésének véletlen tanúját, aggodalom tölti el. Úgy érzi, hogy neki, a székely férfinak meg kellene oltalmaznia a népéből való leányt az idegen fiú közeledésétől. (Ennek az érzésnek keletkezésében feltétlenül belejátszik az a tény, hogy a román fiú csendőr, vagyis a magyar nemzetiséget elnyomó román államhatalom képviselője.) Aztán, ahogy gondolkodik és küszködik, megszületik benne a felismerés.

„Mondhatom – idézem Tamási Áron szövegét –, sokat és sokáig vergődtem szívbem és elmémben egyaránt. Egyszer felültem, máskor könyökömre ereszkedtem, majd hanyatt, majd hasra feküdtem. Megküzdöttem különböző angyalokkal és arkangyalokkal, akik mind vallási vagy hazafias vagy másféle nagyobb eszmékre kértek tőlem esküt. Először a férfiút győztem le magamban, aki minden kívánatos leányt és asszonyt magának óhajt. Ez nem ment olyan nehezen, mint ahogy én gondoltam volna. Utána a katolikus vallásban való neveltetésem került sorra, majd erdélyi mivoltom, majd pedig erős székely érzésem és hitvallásom. És be kellett vallanom, hogy ezeken az alapokon, sem az egyiken, sem a másikon nem lehet megoldani a székely leány és a román fiú közötti szerelem problémáját, ami olyan egyszerűnek látszik. Akkor a világ kezdetére gondoltam, és azokra a tanításokra, amelyek az első emberekről szólnak, majd az Ádám gyermekeinek meg nem fejtett szaporodási körülményeire, végül pedig Istenhez mentem, minden dolgok kútfejéhez, és az ő szándékaira gondoltam, melyekkel teremté az embert. És itt egyszerre nagy világosság és öröm támadott bennem, és megfeleltem: – Ama leány nem székely leány volt. És ama katona nem román katona volt. Hanem emberek voltak mind a ketten, akiknek nem az parancsolatott, hogy származásukkal büszkélkedjenek, hanem az, hogy szaporodjanak és népsítsék be Emberrel a földet.”

Ez a gondolat lehet és lesz annak a vágnak az alapja, amely az erdélyi népek megbékélését és testvériségét szeretné valahogyan elérni: Tamási Áron a húszas években azokhoz a transzilvánistákhoz tartozott, akik tudatosan és áldozatosan törekedtek a magyar és román nép összefogására. Áprily Lajos híres verse, a *Tetőn*, Kós Károly külön erdélyi „ideológiát” meghirdető könyve, az *Erdély*, Kuncz Aladárnak és Makkai Sándornak az erdélyi magyar irodalom toleráns szellemiségét megalapozó tanulmányai, Kemény János novellái mellett éppen az *Erdélyi csillagokban* kapott hangot a transzilvánista ideológia. Ezúttal közülük Áprily Lajos nevezetes költeményét idézem, a vers az erdélyi magyar költő és egy havasi román pásztor találkozásának emléket örökíti meg: „Ősz nem sodort még annyi árva lombot, / annyi riadt szót: »minden összeomlott...« / Nappal kószáltam, éjjel nem pihentem, / vasárnap reggel a hegyekre mentem. / Ott lenn: sötét ködöt kavart a katlan. / Itt fenn: a vén hegy állott mozdulatlan. / Időkbe látó, meztelen tetőjén / tisztást vetett a bujdosó verőfény. / Ott lenn: zsibongott még a völgy a láztól. / Itt fenn: fehér sajttal kínált a pásztor. / És békességes szót ejtett a szája, / és békességgel várt az esztenájára. / Távol, hol már a hó királya hódít, / az ég lengette örök lobogóit. / Tekintetem szárnyat repesve bontott, / átötlettem a hullám-horizontot / s tetőit, többet száznál és ezernél – / s titokzatos szót mondtam akkor: Erdély...”

A székely leány és a román fiú szerelmén tűnődve és a székely nép sorsát latolgatva fogalmazza meg Tamási ennek a korábban igen jelentékeny és jótékony szerepet betöltő „erdélyiségnek” a tudatát. Ez az „erdélyiség”, ahogy akkoriban nevezték: a „transzilvánizmus” jelölte meg az Erdélyi Helikon és a Kemény János marosvécsi kastélyában rendezett „helikoni” írótalálkozó eszmeiségét, amely az erdélyi nemzetek: magyarok, románok és németek kiegyezésében és együttműködésében látta az „erdélyi kérdés” megoldásának lehetőségét. Az elbeszélés legfontosabb üzenete így a következő: „akkor egy reggel, nem tudom honnan és hogyan, az a szó jött a számra: Erdély. Többször elmondtam magamban, s mindinkább olyan lett ez a szó, mint egy óriás hajó, amelyre fel lehet szállni, s amellyel új partot is lehet érni talán. Éreztem, hogy élet kezd áramlani a tagjaiban ismét. Új gondolat napja sütött a szemembe, az erdélyi

gondolaté! Új utat láttam az emberi szívhez, s ez az út az erdélyi út volt.” Ezen az „erdélyi úton” közeledik a két fiatal szerelmének megértéséhez, s az „erdélyi gondolat” jegyében fogadja el szeretettel a székely lány és a román fiú kapcsolatát. A transzilvánista megbékélés és testvériség eszméje azonban nem könnyen dialdalmaskodik; a nemzeti elfogultság, türelmetlenség, sőt gyűlölködés ezúttal is szomorú akadályokat emel a kölcsönös megértés elé. Az *Erdélyi csillagok* sem lehetett ezért idill, ellenkezőleg: tragédia. A két szerelmes erőszakos halálának azonban, mint minden igaz tragédiának, katarzisa van: korai halálukban is a két erdélyi nemzet kölcsönös megértését képviselik, és ennek a szövetségnek lesznek mártírjai. Szomorú, hogy az erkölcsi tanítás, amely Tamási Áron elbeszéléséből kiolvasható, a mögöttünk álló évszázadokban és évtizedekben alig kapott történelemformáló szerepet.

A novella szerkezeti-epikus elemei meghatározott sorrendben követik egymást. A fejezetekre tagolt szöveg első része írói elmélkedéssel indul a természet örök szépségéről, ezt a két fiatal megismerkedésének dialogikus formában elmondott története követi, s újra írói elmélkedés zárja, arról, hogy a két fiatal szerelme vajon veszélyezteti-e a székely

népi szolidaritást vagy az emberi nem természetének lényegesebb törvényszerűségeit követi. Itt a következők olvashatók: A második „fejezet” az író és a székely család „fortélyos párbeszédével” indul, majd a román fiú látogatásának ugyancsak dialógusokban elmesélt történetét adja, végül az író és a csendőr találkozását, az „igazoloztatást” adja elő. (Ez a motívum visszaül az első „fejezet” igazoltatás-jelenetére, csakhogy akkor az író „igazoloztatja” tréfás formában a csendőrt, most komolyabban a csendőr az író.) A harmadik „fejezet” megint elmélkedéssel kezdődik, itt kap kifejezést a transzilvánista gondolat, majd a tragikus kifejelet elbeszélése következik, hogy végül ismét az író foglalja össze, kommentátorként, a történet végső üzenetét. A novella szerkezeti váza tehát a következő: 1. elmélkedés – a szerelmi történet kezdete – elmélkedés. 2. beszélgetés (az író és a székelyek között) – beszélgetés (a csendőr és a székelyek között) – beszélgetés (az író és a csendőr között). 3. elmélkedés – a szerelmi történet tragikus vége – elmélkedés.

Ennek a szerkezeti rendnek a jelentése a bekövetkezett tragédia történelmi körülményeire utal. Az első „fejezet” a természetben játszódik és az emberi nem általánosabb szintjén oldja meg a két fiatal szerelmének nemzetiségi konfliktusát. A második „fejezet” a családban játszódik, vagyis egy emberi közösségben, a társadalom egy kicsinyített modelljében, itt már erőteljesen merülnek fel a konfliktus következményei, egyelőre azonban a „fortélyos párbeszéd” álcázza ezeket a konfliktusokat. A harmadik fejezet színtere, éppen az író történelmi töprengései következtében, az erdélyi történelem, és ebben a közegben a nemzetiségi konfliktus, legalábbis egyelőre, megoldhatatlannak bizonyul. Tamási Áron, három „fejezetben”, három „lépésben” azt mutatja meg, hogy a természeti embert milyen tragédia fenyegeti egy adott történelmi helyzet kedvezőtlen körülményei között. Hogy az ember „nembeli” lényegét (hogy a mostanában alig idézett Lukács György szavával éljünk) miként veszélyeztetik azok az ellentétek, amelyek történelmileg jöttek létre két egymás mellett, sőt egymással együtt élő nemzeti közösség között: ezzel természetesen a gyilkos ellentétek feloldását, a nemzetiségi gyűlölködés kívánatos felszámolását sürgeti. Elbeszéléseinek transzilvánista ideológiája ezért egybevága a magyar, távolabbról a történelmi értelemben olyannyira szükségesnek mutatkozó kelet-közép-európai megbékélés törekvéseivel: ezeknek a törekvéseknek a fontosságáról tesz vallomást a költői elbeszélés világában.

(Fotó: Ádám Gyula)

